

“LEISURE” VA “XORDIQ” LEKSEMASINING SEMANTIK TUZILMASI VA PARADIGMATIK ALOQALARI

Napasova Durдона G'ayrat qizi

Jizzax shahar 10-maktab o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17396431>

Annotatsiya. Ushbu tezisda ingliz tilidagi leisure va o'zbek tilidagi xordiq leksemalarining semantik tuzilmasi hamda paradigmatic aloqalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda leksik-semantik maydon nazariyasi, komponent tahlil, freym va kontseptual metafora yondashuvlari birgalikda qo'llanib, “mehnat—xordiq” hamda “work—leisure” oppozitsiyalari, sinonimiya, antonimiya va giponimiya munosabatlari ko'rib chiqiladi. Ingliz tilida leisure so'zining “industry, time, activity” kabi institutsional va abstrakt qamrogi kengligi, “leisure time/activities/centre” kabi barqaror kollokatsiyalar hosil qilishi; o'zbek tilida xordiqning ko'proq post-aktiv, restorativ ma'no yadrosiga tayanishi va dam olish, hordiq chiqarish, ta'til bilan o'zaro chegaralanish mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot, shuningdek, “vaqt—resurs” va “tana—mexanizm” metaforalari orqali rekreatsion diskursning semantik profilini tasvirlaydi hamda tarjimashunoslik nuqtai nazaridan “holiday/vacation” — “ta'til”, “recreation” — “rekreatsiya/dam olish” ekvivalentlari bilan bog'liq nozik farqlarni asoslaydi. Natijalar xulosasida “leisure/xordiq” kontsepti madaniyatlararo kommunikatsiyada diskurs, janr va registrga qarab turlicha profilanishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: leisure, xordiq, semantik maydon, paradigmatic aloqa, kollokatsiya, freym semantikasi, kontseptual metafora, tarjima strategiyalari.

Rekreatsion faoliyatning til vositasida ifodalanishi sotsiokultural qadriyatlar, iqtisodiy tuzilma va hayot tarzi bilan uzviy bog'liq. Ingliz tilidagi leisure va o'zbek tilidagi xordiq leksemalari shu mazmundagi kontseptning ikki madaniyatda qanday konseptualizatsiya qilinishini namoyon etadi. Bir qarashda semantik ekvivalentdek ko'ringan ushbu birliklar paradigmatic tizimda turlicha joylashadi: ingliz tilida leisure abstrakt kategoriya sifatida vaqtni boshqarish, iste'mol sohasi va xizmatlar industriyasi bilan uzviy bog'lansa, o'zbek tilida xordiq ko'proq mehnatdan keyingi tiklanish, jismoniy-psixik restavratsiyani anglatadi. Masalan, leisure industry yoki leisure centre sintagmalari iqtisodiy va institutsional diskursga xos bo'lsa, hordiq chiqarish yoki oila davrasida xordiq kabi konstruksiyalar mahalliy ijtimoiy-amaliy kontekstni aks ettiradi. Shu bois mazkur tadqiqot “leisure/xordiq” semantik yadrosi va periferiyasini, paradigmatic bog'lanishlarini hamda registrlararo o'zgaruvchanligini aniqlashni maqsad qiladi.

Tahlil nazariy manbalar, normativ lug'atlar va adabiy hamda ommaviy matnlar korpusiga tayanadi. Leksik birliklarning semantik tuzilmasini ochishda komponent tahlil yordamida yadroviy va periferik semalar ajratildi; paradigmatic aloqalarni ko'rsatish uchun sinonimiya, antonimiya va giponimiya munosabatlari rekonstruksiya qilindi. Freym semantikasi asosida “leisure/xordiq” atrofida “time management”, “activity”, “well-being” va “consumption” kabi freymlar modellashtirildi. Kontseptual metafora yondashuvi “vaqt—resurs” (“save time”, “vaqt topmoq”) va “tanani mashina sifatida ko'rish” (“recharge”, “dam olish”) kabi muntazam proyeksiyalarni aniqlashga xizmat qildi. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik muammolari tahlil qilinib, “holiday—ta'til”, “vacation—ta'til”, “recreation—dam olish/rekreatsiya” juftliklaridagi semantik siljishlar kontekstual misollar orqali baholandi. Kollokatsion xatti-harakatni

ko‘rishda barqaror birikmalar, derivatsion modellanish va so‘z turkumlariaro aloqalar kuzatildi.

Ingliz tilida leisure leksemasi semantik yadrosida “majburiy bo‘lmagan, ixtiyoriy ravishda tanlangan faoliyat uchun ajratilgan vaqt” semasi ustuvor. Bu yadrodan “leisure time”, “leisure activities”, “leisure pursuits” kabi birikmalar sistematik hosil bo‘ladi. Paradigmatik tekislikda leisure “recreation, pastime, relaxation, entertainment” bilan sinonimik yoyilish hosil qiladi, biroq “relaxation”ning passiv holatga, “entertainment”ning esa ko‘ngilochar kontentga yaqinlashishi paradigmatik masofani oshiradi. Anonomik maydonda leisure “work, duty, obligation” bilan qarama-qarshi qo‘yiladi; “work–life balance” diskursi leisure ni ijtimoiy siyosiy muhokamalarga olib kiradi. Giponimik bo‘linmada sports, hobbies, travel, gaming kabi turli faoliyat turlari leisure ning subsumptiv tuzilmasiga kiradi. Shuningdek, leisure centre, leisure industry sintagmalari institutsional ma‘noni kuchaytirib, leksemaning iqtisodiy sohadagi tashkiliy indeksatsiyasini bildiradi. Bu xususiyat leisure ni abstrakt kategoriya sifatida ham, iqtisodiy nosog‘doman til birliklari bilan uzviy bog‘langan indikator sifatida ham ishlatishga imkon beradi.

O‘zbek tilidagi xordiq leksemasi semantik yadrosida “mehnat yoki zo‘riqishdan keyingi tiklanish va rohatlanish” semasi markaziy o‘rinni egallaydi. Hordiq chiqarish, dam olish, xordiq uchun vaqt kabi birikmalar barqaror ishlatiladi, ularning ichida hordiq chiqarish fe‘l-birikmasi natijalilik va jarayonning restorativ xarakterini kuchaytiradi. Dam olish leksemasi bilan paradigmatik yaqinlik sezilarli bo‘lsa-da, xordiq ko‘proq sifat jihatidan yoqimli, mazmunli va ko‘pincha ijtimoiy muloqot bilan uyg‘un jarayonni ta‘kidlaydi. Ta‘til esa institutsional vaqt oralig‘ini bildiruvchi birlik bo‘lib, “xordiq” bilan bevosita qoplanmaydi: ta‘til xordiq uchun sharoit yaratishi mumkin, ammo xordiq ta‘tilsiz ham sodir bo‘ladi. Anonomik chiziqda mehnat, ish, majburiyat birliklari ustun; frazeologik darajada “mehnatning xordig‘i bor” shaklidagi qarash mehnat—xordiq muvozanatini qadriyat sifatida belgilaydi.

Freym semantikasi nuqtai nazaridan inglizcha leisure time management freymida resursning ajratilishi, ustuvorliklar belgilanishi, individual tanlov va bozor infratuzilmasi bilan bog‘lanadi. O‘zbekcha xordiq well-being freymida jismoniy va ruhiy tiklanish, jamoa va oila bilan o‘tadigan vaqt, ijtimoiy marosim va mahalliy amaliyotlar bilan birlashadi. Bu tafovut kontseptual metaforalarda ham yaqqol: ingliz tilida “time is money/resource” modeli leisure ni rejalashtirish va optimallashtirish obyektiga aylantirsa, o‘zbek tilida “tana—mexanizm” va “ruhaniyat—bog‘” metaforalari dam olishni tiklanish, hushyorlik va barqarorlik bilan bog‘laydi. Natijada, ingliz tilidagi reklama va siyosiy diskurs leisure ni iste‘mol va xizmatlar bilan ko‘proq birlashtiradi, o‘zbek tilida esa xordiq ijtimoiy hamjihatlik va psixogigiya bilan uyg‘unlashadi.

Tarjimashunoslik masalasida holiday va vacation ko‘pincha ta‘til bilan beriladi, biroq holidayning bayram-kommemorativ qatlami ham bor, bu esa ayrim kontekstlarda bayram yoki ta‘til kuni ekvivalentlarini talab qiladi. Recreation terminologik kontekstda rekreatsiya shaklida neytral ilmiy birlik bo‘lishi mumkin, kundalik nutqda esa dam olish ma‘nosi ko‘proq tabiiy eshitiladi. Leisure activitiesni xordiq faoliyatlari deb berish semantik jihatdan mos, ayni paytda ko‘ngilochar mashg‘ulotlar kontekstual registrga qarab maqbul alternativ bo‘lishi mumkin. Bunda kollokatsion moslikni saqlash, registr va janrni hisobga olish, shuningdek, madaniy presuppozitsiyani qoplash tarjima sifatini belgilaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, leisure leksemasi ingliz tilida institutsional va abstrakt semantik qatlamlar bilan keng paradigmatik tarmoqqa ega bo‘lib, bozor, siyosat va sog‘liqni

saqlash diskurslari bilan faol interfeys hosil qiladi. Xordiq esa o'zbek tilida mehnat sikliga bog'langan restorator mazmun orqali ijtimoiy birlik, oila va ruhiy farovonlik freymlariga yaqinlashadi. Paradigmatik maydonda har ikkala leksema sinonimik yoyilish va antonimik oppozitsiyalar orqali o'z kontseptual chegaralarini belgilaydi; giponimik tarzda esa faoliyat turlari, vaqt belgilari va institutsional ko'rsatkichlar bilan batafsil bo'linadi. Tarjimada ekvivalentlik, kollokatsion moslik va registr muvofiqligi bosh mezon sifatida qabul qilinishi lozim. Tadqiqot natijalari rekreatsion diskursni o'rganishda freym semantikasi va kontseptual metafora yondashuvlarini kombinatsiyalash lingvokulturologik nozik farqlarni aniqlashga imkon berishini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Lyons J. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
2. Cruse D. A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
3. Apresyan Yu. D. Leksicheskaya semantika: sinonimiya, antonimiya, polisemya. — M.: Nauka, 1974.
4. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. — Oxford: Oxford University Press, 1997.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Fillmore C. J. Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm. — Seoul: Hanshin, 1982. — P. 111–137.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jild. — Toshkent: "O'zME" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
8. Longman Dictionary of Contemporary English. 6th ed. — Harlow: Pearson, 2014.